

**Святослав ТЕРСЬКИЙ,
Віктор ВОЙНАРОВСЬКИЙ,
Олександр ОВЧІННИКОВ**

**ЧИНБАРСЬКИЙ СПЕЦІАЛІЗОВАНИЙ КОМПЛЕКС XV–XVI СТ.
З РОЗКОПОК НА ПЛОЩІ СТАРИЙ РИНОК У ЛЬВОВІ 1997 РОКУ**

Наприкінці серпня – у вересні 1997 р. Регіональний науково-дослідний інноваційний центр “Рятівна археологічна служба” Інституту археології НАН України (м. Львів, керівник В. І. Івановський) провів рятувальні розкопки в центральній (стародавній) частині Львова по вул. Б. Хмельницького, 12 (південна ділянка сучасної площі Старий Ринок), в будівельному котловані на місці зведення торгового центру “Перун” (начальник експедиції Святослав Терський, заступник начальника експедиції Олександр Овчінніков, науковий співробітник – Віктор Войнаровський).

Рис. 1. Старий Ринок Львова на карті 1930-х рр.
Fig. 1. Old Market in L'viv on the map from 1930-th.

Сучасний львівський майдан Старий Ринок традиційно вважається головною площею княжого міста [Крип'якевич, 1991 [1932], с. 15; Пастернак, 1961, с. 655; Ісаєвич, 1984; Трегубова, 1989, с. 46]. На самому майдані або ж в кварталах по сусідству з ним розташувались найдавніші львівські храми: Св. Миколая, Марії Сніжної та Св. І. Хрестителя. Перші археологічні спостереження були зроблені тут ще у 1925 р. у зв'язку із реконструкцією храму Св. Миколая. Археологічними

роботами у 1977–1978 рр. було підтверджено заснування збережених храмів ще у ранньому середньовіччі [Малевская, 1978, с. 352–353; 1979, с. 361–362].

Досліджуваний котлован площею понад 700 м² був виритий на гл. 3,5–4,0 м ще у 1993 р. і порушив культурні напластування XVIII–XX ст. з будівельними рештками. Північна ділянка котловану у XIX ст. була зайнята цегляною житловою забудовою (рис. 1). Тому після розібрання збережених до гл. 2,2–3,0 м решток фундаментів (будівлі розібрані у 1940-х рр.), ліквідації будівельного сміття та доведення глибини котловану до проектної відмітки (під час чого в основному втрачені культурні напластування XVI–XVII та наступних століть) у червні-липні 1997 р. до польових досліджень на будівельному майданчику була допущена археологічна експедиція.

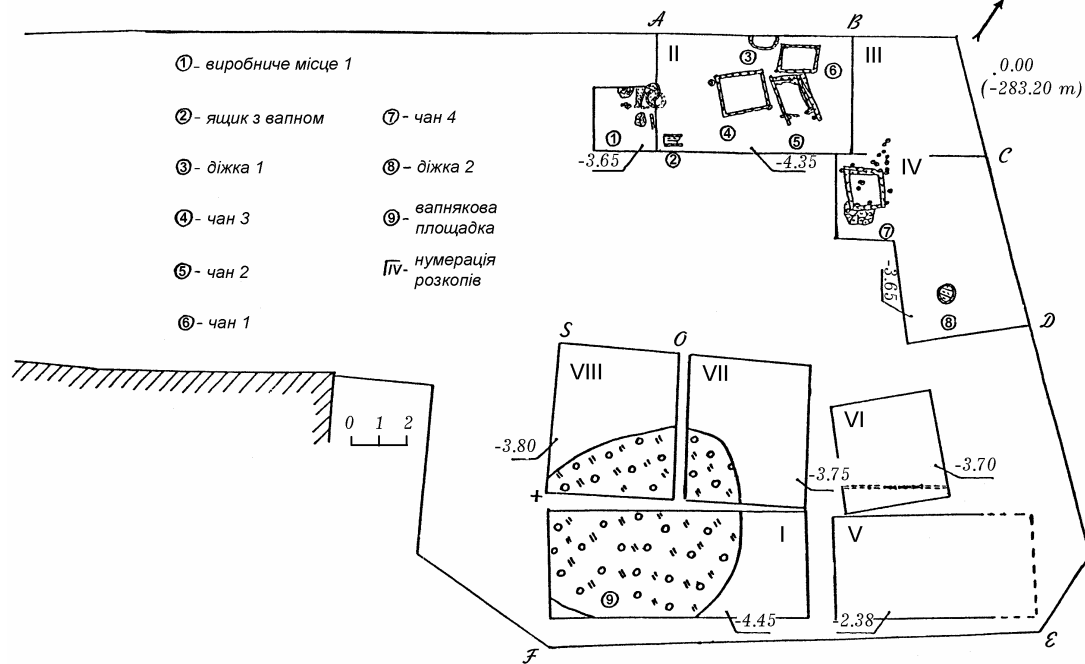

Рис. 2. Загальний план котловану “Перун” із позначенням розкопів I–VIII та виявлених об’єктів
Fig. 2. General plan of excavated area “Perun” with marked excavations I–VIII and objects which were discovered

Особлива складність археологічних досліджень полягала в тому, що розкопки проводилися за умов високих ґрунтових вод, дощової погоди та паралельно з будівельними роботами по закладці фундаментів нової споруди.

За нульову відмітку при нівелюванні обрано верхню точку фундаменту північно-східного рогу будинку № 12 по вул. Б. Хмельницького (рис. 2) – 283,20 м (за Балтійською системою висот).

В розкопах, розташованих на площі понад 500 м², у східній половині котловану, досліджено культурні нашарування XIII–XIX ст. (рис. 3). Загальна потужність культурних верств – до 5 м від сучасної поверхні, де їх підстилав мергелевий материк.

Розкопками встановлено, що південне узбіччя ринкового майдану займав берег правобережного допливу р. Полтви. Завдяки задовільній консервації, якій сприяла перезволоженість ґрунту, велика глибина розкопу, а також значний вміст в шарах гною, відпрацьованих дубильних сумішів, у культурних шарах XIV–XVI ст. збереглися дерево, кора, вапно, волосся, шкіра та вироби з неї, інша органіка.

Дослідження верхніх культурних верст (XVII–XX ст.) відбувалось шляхом зачистки наявних на момент початку робіт земляних стінок котловану. Стратиграфія вказує на природний шлях наростання культурних пластів (рис. 3). Дно котловану відносно нульової позначки залягало на глибині 2,0–2,3 м.

У стінці котловану збереглися рештки соснової водопровідної труби діаметром 18 см, отвір – 9 см (рис. 3). Простежуються сліди траншеї, викопаної для закладки труби з рівня, датованого

керамічним матеріалом першою половиною XVII ст. (глибина 3,3–3,5 м від сучасної поверхні). Судячи із напрямку збереженого відрізка та свідчень будівельників, присутніх при відкопуванні котловану, траса водопроводу пролягала по діагоналі відносно ділянки при східному куті котловану.

У розкопах 2–4 при північно-східному куті котловану виявлено групу споруд виробничого призначення. **Виробниче місце 1** (рис. 4). В західній стінці розкопу II було виявлено частину глинобитної печі та прошарок вапнякового характеру товщиною 0,10–0,15 м і шириною 4 м – слід долівки споруди чи виробничого місця. Було зроблено прирізку – розкоп 2,6×2,5 м (в нижній частині)*. Розкопом досліджено частину виробничого місця 1.

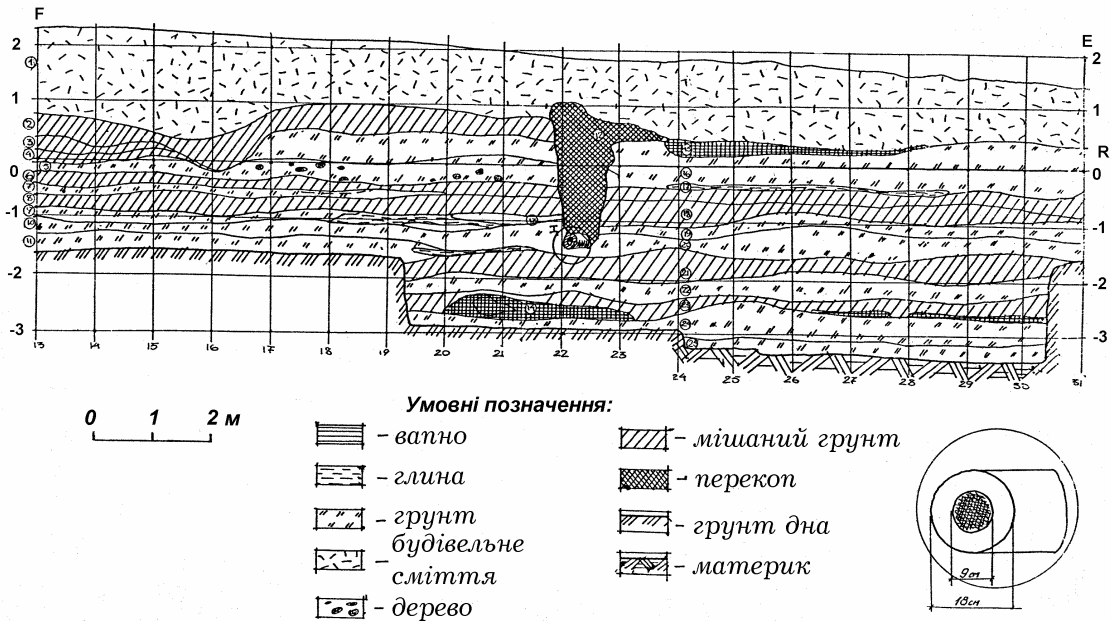

Рис. 3. Стратиграфія південної стінки розкопу у проміжку E-F. Переріз водопровідної труби XVII ст.

Fig. 3. Stratigraphy of southern wall of excavated area between E-F. Cut of water pipe from XVII century

Центральну частину виробничого місця займав двохярусний горн – піч для випалу вапняку. Нижня, опалювальна, камера його має округлу форму, діаметр дна – 0,7 м, череня – 0,6 м, висота – 0,4 м. Стінки глиняні, випалені, товщиною 8 см (нижня частина) – 5 см (склепіння). Черинь – товщиною 5–6 см, викладений фрагментами посуду та, ймовірно, використаних сопел на глиняному розчині. Опалювальна камера горну була вщент заповнена деревним вугіллям.

Устя камери знаходилось із західної її сторони. Це отвір шириною 0,2 м і висотою 0,15 м. До устя примикав глиняний підмурівок підпрямокутної форми шириною 0,2 і висотою 0,18 м з дашком з кам'яних плиток, який служив для завантаження опалювальної камери і нижньою опорою керамічного сопла, що входило в неї. Сопло – глиняна випалена труба довжиною 0,8 м, діаметром 0,11 м і товщиною 1 см – прилягало до горна з західної його сторони. Передня, розширена частина сопла також кріпилась в суцільній глиняній випаленій опорі овальної форми 0,25×0,20 м, товщиною 0,15 м. Повітря в сопло, звичайно, нагніталось за допомогою шкіряного міха, що не зберігся.

Верхня камера горна – випалювальна. Вона округлої форми, діаметром 0,6 м по середині її висоти, товщина стінок 5–3 см. З нижньою камерою її з'єднував відкритий перехід (отвір) діаметром 0,15 м, обкладений по дну випалювальної камери шматками цегли-пальчатки (кілька цілих цеглин виявлено на долівці поруч горна). Верхня камера теж вщент була заповнена вапняком, розмежованим на висоті 0,12 м від дна камери прошарком деревного вугілля товщиною 2–3 см. Завантаження камери й вибирання випаленого вапняку проводились, очевидно, через отвір, який пробивався й замурувався у склепінні верхньої камери (рис. 4).

* Саме настільки дозволяли виробничі умови – навислі фундаменти будинку і родера XIX ст.

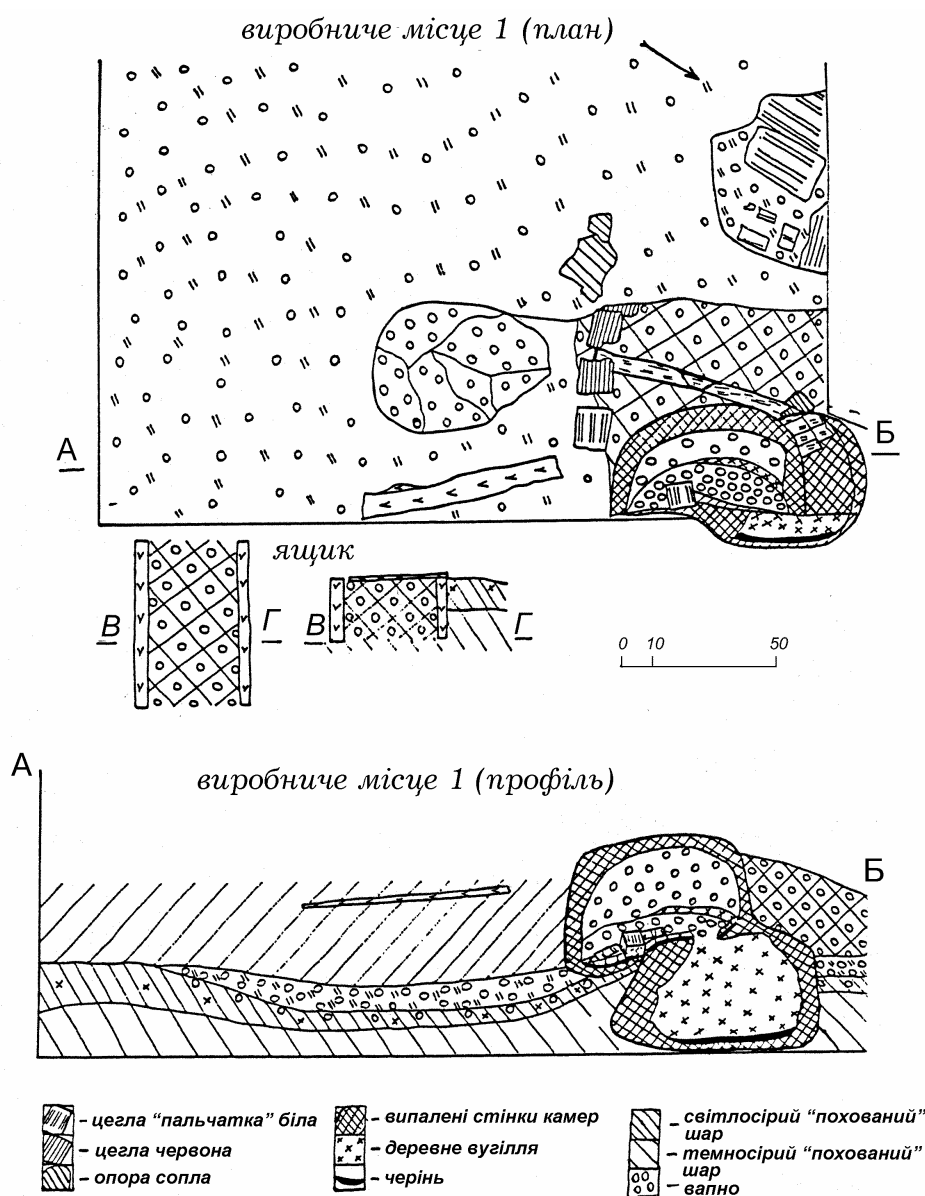

Рис. 4. Виробниче місце 1. План і профіль

Fig. 4. Working place 1. Plan and profile

Із західної й південної сторін від горна виявлено скупчення кам'янистого вапняку (мергелю): $0,6 \times 0,5$ м, висотою 0,4 м над долівкою та овальне скупчення, очевидно, вже збагаченого вапняку (легко перекопувалось лопатою) $0,60 \times 0,75$ м, висотою 0,3–0,5 м. Також – вимостку з кількох білих від вапна цеглин-пальчаток розмірами $27 \times 12 \times 8$ см, скріплених піщаним розчином ясно-жовтого кольору (трапилась також цегла товщиною 7 см). В заповненні, в 0,3 м над долівкою, відкопано дошку $0,7 \times 0,1$ м, товщиною 1,5 см (рис. 4).

Долівка виробничого місця – нерівномірно спланована, засипана на висоту 0,1–0,15 м вапняком. Ніяких слідів стін чи стовпових ямок виробничої споруди, чи навісу в дослідженій південно-східній частині виробничого місця не виявлено (рис. 4).

На нашу думку, досліджений об'єкт – це виробниче місце (майстерня відкритого типу), де відбувалось випалення (збагачення) вапняку. Добутий вапняк (мергель) з високим вмістом CaCO_3 , добутий поруч (виходи мергелю є повсюди на досліджуваній території), нагромаджувався біля горна

(скупчення 2), перекиваючи трубу-сопло (крім її початку), що додатково забезпечувало її від зміщення в момент продування повітря (рис. 4).

Чан 3 розташований в 2,5 м на схід від виробничого місця 1 (рис. 2). Це споруда, що складається з ями прямокутної форми 1,8×1,5 м, викопаної в землі (шар товщиною 0,5 м) та мергелевому матеріку (0,25 м, останній – кам'янистий, щільний, водонепроникний – і був дном чану) та дерев'яного зрубу-ящика в ямі і над ямою. Тобто, частково (дві нижні дошки) зруб монтувався в ямі, верхній зріз зрубу – над ямою. Рівень нижньої частини верхньої дошки (рівень денної поверхні того часу) відповідає рівню долівки виробничого місця 1, що, як і знахідки з них, синхронізує ці об'єкти.

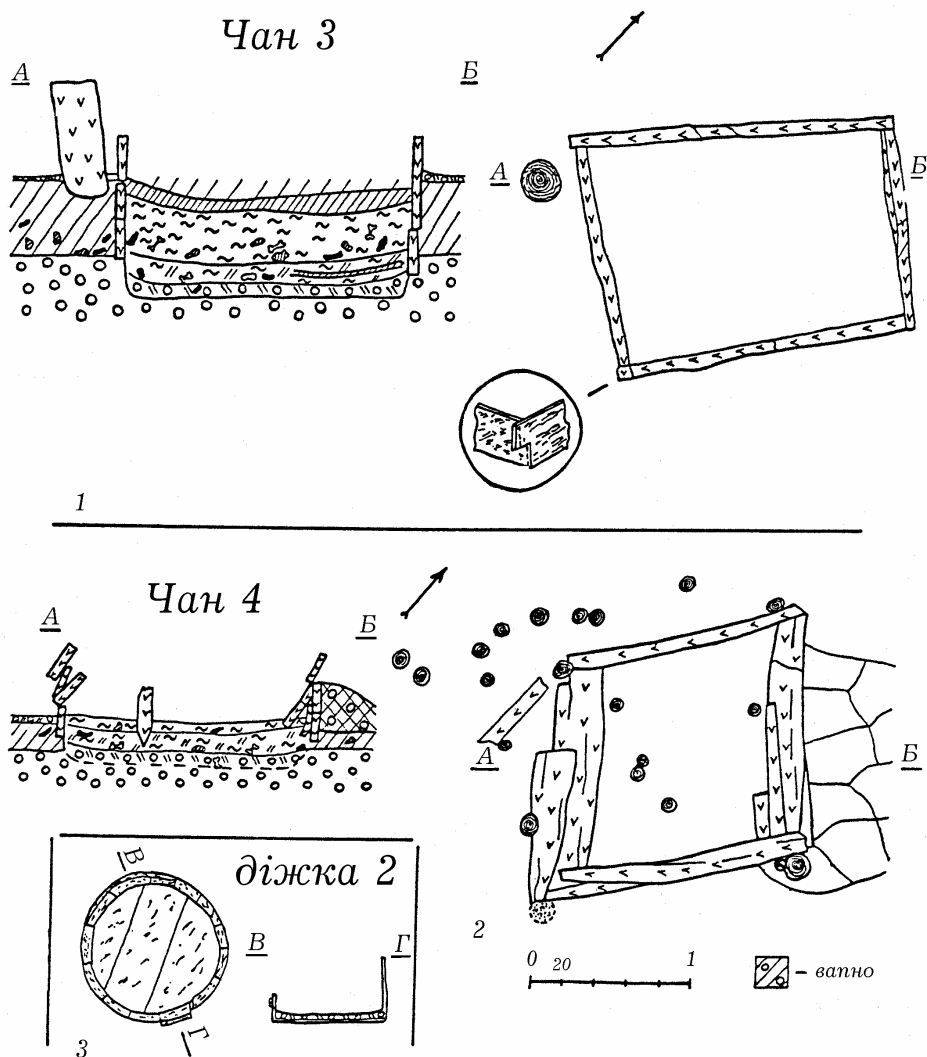

Рис. 5. Чани 3, 4, діжка 2

Fig. 5. Pots 3, 4, barrel 2

Зруб: 1,88–1,96×1,36–1,6 м (зовнішній периметр). Збитий він з тесаних дощок, на кінцях яких зроблено заріз (паз) на ½ ширини дошки (рис. 5). Західна стінка чану складена з трьох дощок шириною 28, 25, 25 см і товщиною 6 см. Нижня дошка з південної сторони виступає на 0,15 м. Північну і східну стінки складають по три дошки шириною 0,3 м і товщиною 5 см. З південної сторони збереглися нижня дошка шириною 0,24 м, товщиною 5–6 см та уламки середньої дошки аналогічних розмірів. Верхня дошка відсутня, але вона, очевидно, існувала (знімалась?), про що

свідчить паз у верхніх дошках західної і східної стінок. Безумовно, більш низька південна стінка усіх чанів – їх важлива конструктивна особливість: це місце доступу до чану, воно не повинно бути високим, щоб можна було з нього перекидати шкіри з самого дна чану [Тупац, 1975, с. 45, рис. 6, 7; Войнаровський, 1997, с. 72–73].

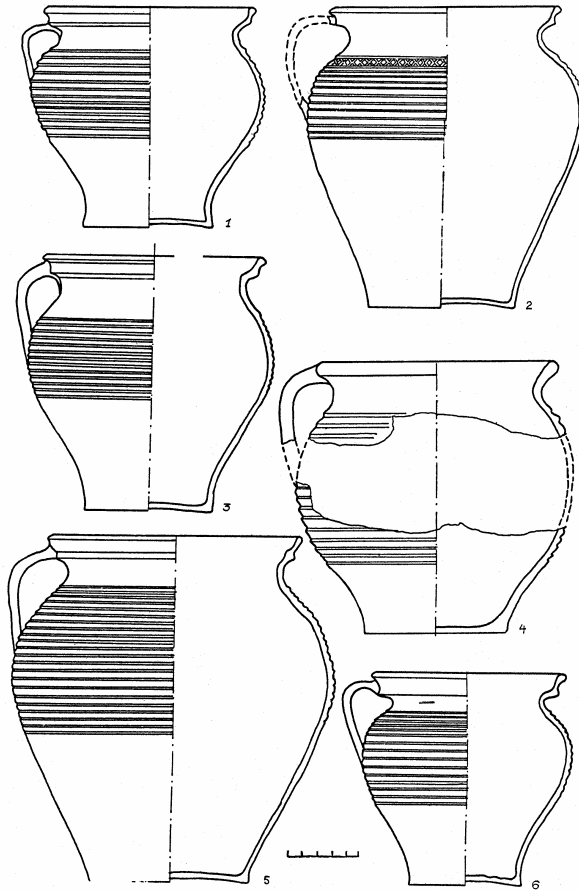

Рис. 6. Чорнолощений посуд із заповнення чану 2
Fig. 6. Black ware from pot's infill

дошок західної та східної стінок пазів не мають. Додатково зруб укріплений: південно-західний кут – двома кілками-підпорками із зовнішньої сторони дошок, висота кілків 0,6 і 0,64 м, товщина 8 і 10 см. Інші кути теж мають по одному подібному кілку, що підпирали зруб зі зовнішньої сторони.

Внутрішній об'єм зрубу чана звужено за рахунок додаткових колод і дошок у два ряди, що примикали зсередини до північної і східної стінок зрубу. Верхня колода східної стінки пазом-зарізом опиралась на дошку південної стінки. Можливо, це додаткові розпорки верхньої надземної частини зрубу, встановлені для його зміцнення (щоб не перекошувався, див. рис. 7).

Дно чану – водонепроникний мергелевий материк, вкритий 10-сантиметровим шаром вапна – знаходився на 0,5–0,6 м нижче нижньої дошки зрубу. Тобто, донна частина чану викопувалась у темно-сірому ґрунті (0,2–0,3 м, похований горизонт) та мергелі (ще 0,2–0,3 м, рівень мергелевої основи чану). Дерев'яний зруб встановлювався вже над ямою, не утоплювався в ній (звідси – і хиткість зрубу і необхідність його додаткового укріплення – 5 кілків, допоміжні розпорки тощо), про що свідчить і нижній кінець кілків-підпорок – на 0,15–0,2 м нижче нижньої дошки. Тобто, і тут рівень денної поверхні відповідає глибині (рівневі) двох попередніх об'єктів, що свідчить про їх одночасність. Заповнення чану 2 – аналогічне заповненню чана 3. Відмітимо лише більшу обводненість цього заповнення: через ґрунтову частину ями чану, не укріпленої нижніми дошками зрубу, ґрунтові води легше проникали в чан. Окрім цього, гнійне заповнення чану виходило за його межі у східному напрямку, що може бути вказівкою на наявність у цьому місці синхронної ями.

Додатково зруб чану із західної сторони укріплювався чотиригранно обтесаним липовим стовпом-кілком висотою 0,7 м та діаметром 0,32 м. Над зрубом чану він виступає на 0,33 м, а нижній кінець його – на 0,41 м вище зрізу нижньої дошки, тобто у землю він був забитий на 10–15 см (рис. 5).

Заповнення чану – прошарки похованого чорнозему, гній, перегній, шматки шкіри, у великій кількості кістки тварин, кераміка (у тому числі й цілі форми посуду (рис. 6), заповнені зернятами вишні (черешні?), сливи-дички, калини, яєчною шкарлупою та панцирами раків, волоссям. Дно – мергелеве, на 5–10 см вкрите шаром вапна (слід вапнування шкір, див.: Горинь, 1986, с. 31–32).

Чан 2 знаходиться в 0,2 м на схід від чану 3 (рис. 2, 7). Розміри його по зовнішньому периметру 1,46–1,3×1,35 м, верхні дошки західної і східної стінок додатково виходять на 0,4–0,5 м за межі робочої частини зрубу. Західна, північна і східна стінки його складено з двох дошок шириною 13–16 см і товщиною 7–8 см. З південної сторони частково збереглась нижня дошка шириною 15 см і товщиною 6 см (рис. 7). З'єднані дошки за допомогою пазів на їх кінцях, південні кінці верхніх

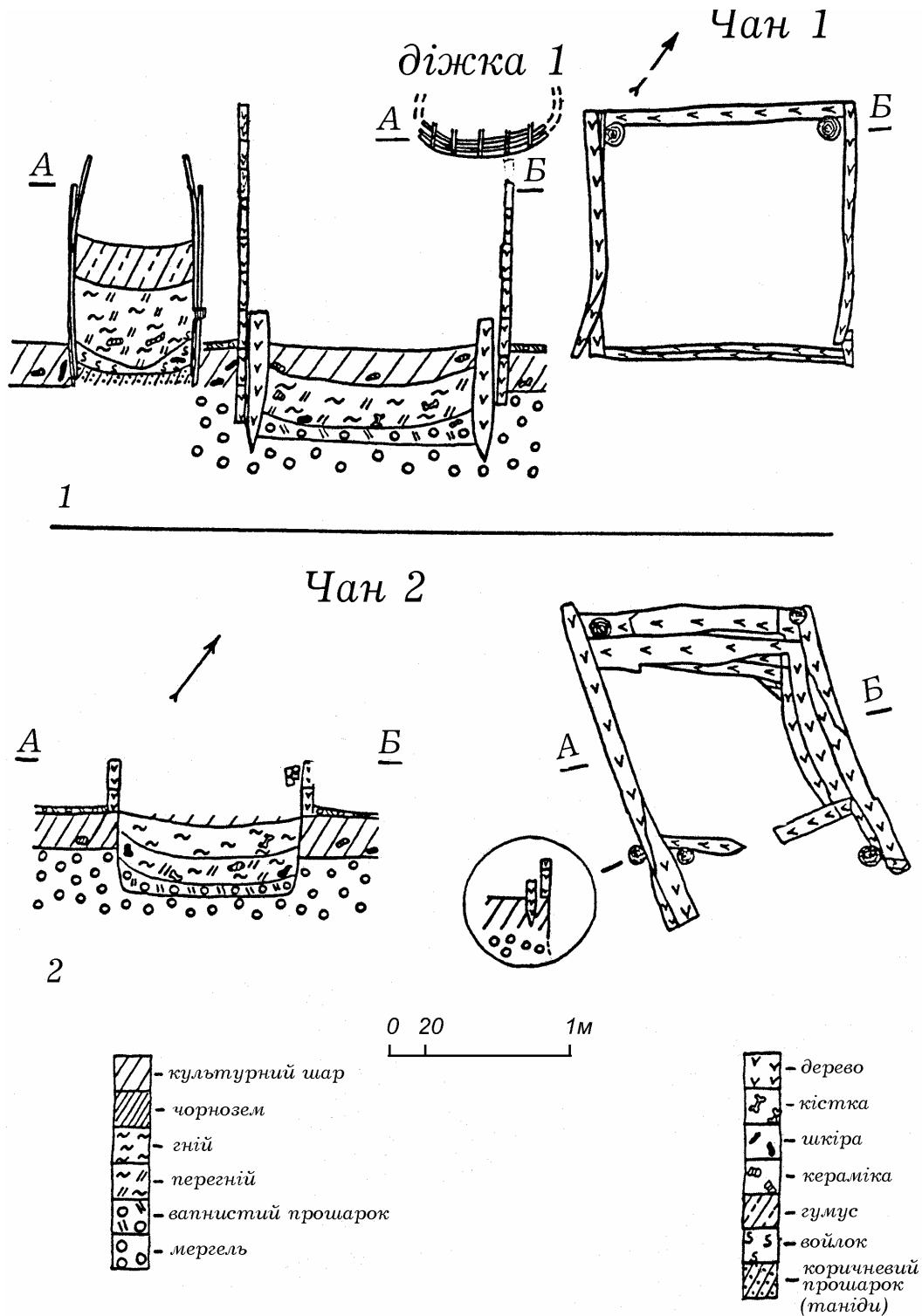

Рис. 7. Чани 1, 2, діжка 1
Fig. 7. Pots 1, 2, barrel 1

Із заповнення чану 2 походить горщикоподібна кахля, цегла-пальчатка товщиною 8 см, а з прилеглої до нього ями — миска, горщик (рис. 8) та залізні предмети — пошкоджене долото і фрагмент стремена (рис. 9, 3, 8).

Чан 1 розташований в 0,2 м північніше чану 2 (рис. 7). Це споруда квадратної форми 1,48×1,5 м (зовнішній обвід), дощатими стінками, збитими в обло та додатковими чотиригранно затесаними

кілками-підпорками північної стінки з внутрішньої (!) сторони чану. Західна стінка зрубу складається з шести дощок товщиною 3–5 см і шириною 20–25 см, північна – з п'яти дощок 20, 22, 24, 25 і 30 см шириною, східна – з п'яти дощок товщиною 3–5 см і по 20 см завширшки. З південного боку стінки складали лише дві дошки 23 і 25 см шириною і 2–3 см завтовшки (решта, очевидно, не збереглися).

Товщина кілків 13 і 16 см, висота – понад 0,7 м, верхній край їх досягає середини верхньої дошки. Очевидно, не випадковою була наявність у верхній частині корпусу цих стовпців симетрично розташованих прямокутних гнізд, призначення яких залишається невстановленим. Можливо, вони служили для перекриття об'єкту. Слід згадати, що подібні об'єкти, відкриті на території середньовічних міст, звичайно інтерпретуються як колодязі [Wisnewski, 1991, s. 105–139].

Заповнення чану аналогічне попереднім, через постійне прибування води з розташованої поруч сучасної каналізації (як і в розкопі III) вдалось дійти лише до рівня нижньої дошки чану і лише пробне швидке перекопування нижньої частини заповнення чану (до залиття її водою) показало, що вапнякове дно знаходилося в 0,1–0,15 м нижче рівня нижньої дошки (рис. 7). Нижній заріз зрубу чана 1, можливо, знаходиться на одному рівні з чаном 3.

Тобто, зруб чану 1, як мінімум, на одну дошку був вкопаний у ґрунт, що надавало йому міцності й стійкості.

Речовий матеріал: скляний та керамічний посуд, кахлі, фаянсовий гудзик – залягали у заповненні чану на глибині 0,6–1,0 м від його верхнього краю (рис. 10, 6–9).

В 0,25 м на захід від північно-західного кута чану 1 зі стінки розкопу виступала велика дерев'яна **діжка 1**, над якою нависла родера і фундаменти XIX ст. (рис. 11), що утруднювало повну зовнішню розчистку діжки і її детальну фіксацію. Діжка подвійна: у діжку трохи більшого діаметру вставлена менша діжка (рис. 7). Висота зовнішньої діжки 1,5 м, діаметр 0,7 м. Виготовлена вона з дощок шириною по 12 см і товщиною 1 см. Кріпилась п'ятьма обручами з розколотого навіпіл і перекрученого місцями в джгут гілля (лози?) товщиною 1–2–3 см (товщина “обруча” 3–4 см).

Внутрішня діжка – висотою 0,6 м, виготовлена з дощок шириною по 15 см і товщиною 1 см. Дерев'яні дно і покрівка у діжок відсутні (рис. 7). Заповнення діжки: у верхній частині – темно-сірий гумус з будівельними рештками, нижче – перегній з включенням войлоку, керамічного, скляного та дерев'яного посуду, кістки тварин. Нижню (придонну) частину становив 10–15-сантиметровий прошарок коричневого кольору (рис. 7): залишки деревної кори та танідів – органічних сполук катехінового ряду, що містяться в корі дуба, верби тощо [Горинь, 1986, с. 31–32].

На висоті близько 0,4 м від дна зовнішньої діжки, у її стінці та стінці внутрішньої діжки, був пробитий круглий отвір діаметром 5 см, заткнутий коротким (3 см) дерев'яним чопом.

Дно діжки залягає на одному рівні з нижніми дошками чанів 3 та 1, тобто, діжка теж на 0,2–0,3 м вкопана в денну поверхню того часу (XV ст.) і була складовою єдиного виробничого комплексу.

Після завершення досліджень описаних споруд для дендрохронологічного аналізу взято спили з усіх зразків будівельного матеріалу, використаного в їх конструкції. Після відбору, проведеного професором Львівської лісотехнічної академії В. Коліщуком, для дендрохронологічного аналізу було відібрано два зразки обрізних дощок з чану 1. Проведеним аналізом встановлено, що обидва зразка належать черешчатому дубу – тобто, дереву, що виросло в несприятливих ландшафтних умовах, можливо, у заплаві р. Полтви. З цієї причини обидві відносно неширокі дошки містять значну кількість кілець: 152 та 135 відповідно. З великою вірогідністю можна стверджувати, що

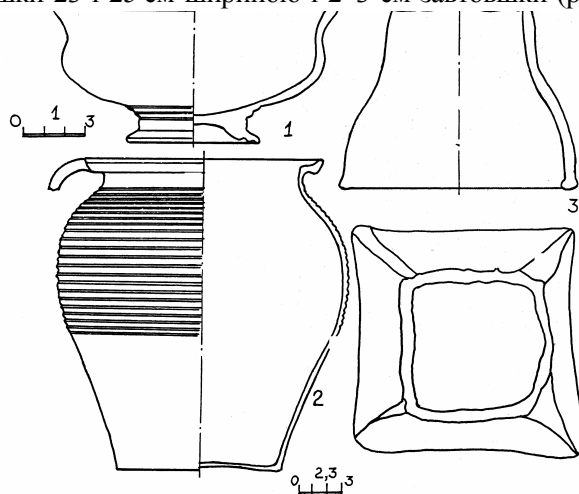

Рис. 8. Чорнолощений посуд та кахля із заповнення чану 2

Fig. 8. Black ware and tile from infill of pot 2

обидві дошки належать одному і тому ж дереву. При співставленні товщини кілець цих зразків зі шкалою, розробленою проф. В. Коліщуком для території Західної України, отримано наступні дати: 1370–1521 рр. (верхня дата для ширшої дошки). Враховуючи відсутність у збереженої частини дерева заболоні, до верхньої дати слід додати ще не менше 10–20 років. Отже, чан 1 міг бути збудованим не раніше 1530–1540-х рр.

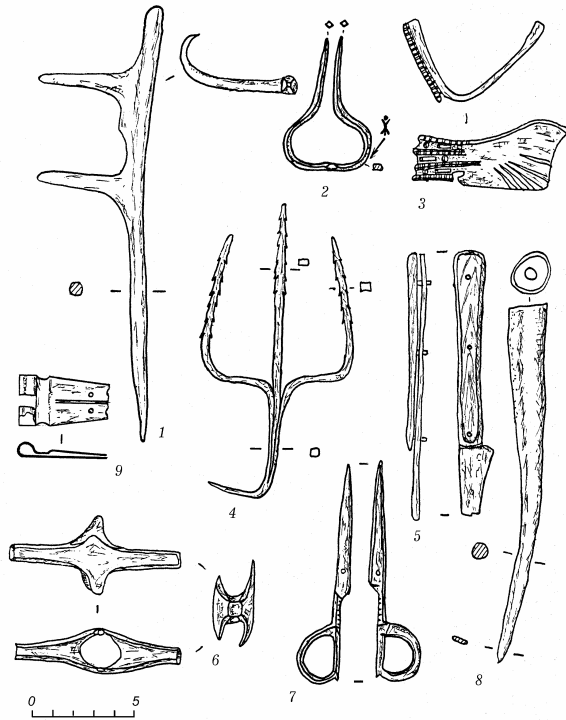

Рис. 9. Вироби із заліза XIV – початку XVI ст.: 1 – ключ, 2 – дримба, 3 – фрагмент стремена, 4 – острога, 5 – фрагмент ножа з дерев'яною ручкою, 6 – перехрестя шаблі, 7 – половина ножиць, 8 – долото, 9 – пряжка

Fig. 9. Artifacts made of iron. XIV – beginning of XVI centuries: 1 – key, 2 – musical instrument, 3 – fragment of precipice; 4 – spur, 5 – fragment of knife with wooden hold, 6 – handle of saber; 7 – fragment of scissors, 8 – chisel; 9 – buckle

тесаних липових дощок товщиною 4–6 см і шириною 15–16 см, скріплених в кутах за допомогою зарізів-пазів в $\frac{1}{2}$ дошки (аналогічно чанам 1–3). Додатково південно-східна (чан орієнтовано кутами за сторонами світу) та північно-західна стінки його укріплені чотирма іншими дошками, вдвоє-втриє коротшими від основних і забитими поруч стінок із зовнішньої (північно-західна стінка) та внутрішньої (південно-східна) стінок зрубу. Заповнення чану 4 – гній, перегній, волос, кора, велика кількість тваринних кісток, з десяток черепів собаки, вівці, окремих щелеп, фрагментів посуду тощо (рис. 12).

Дно чану мергелеве, з тонким шаром вапна на ньому, що осіло із-за вапнування шкіри. Через збереження гною в чані донна частина і стінки зрубу набули коричневатого кольору. 15 дерев'яних кілків товщиною 8–10 см, забитих поруч чану і в його заповнення (!), які творять підтрикутної форми господарський допоміжний об'єкт (загорожу?, навіс?): нижній кінець кілків на 10–15 см нижче рівня вапнякової долівки виробничого місця з чаном 4, тобто, вбиті вони були, очевидно, зразу по закінченні функціонування чану 4.

В 3,44 м на схід від південного кута чану 4, теж у розкопі IV, на рівні денної поверхні попередніх артефактів, знаходиться ще один об'єкт, який, безумовно, теж є складовою єдиного виробничого комплексу XV–XVI ст. – дерев'яна **діжка 2** (рис. 2, 5). Збереглися її дно, придонна

В 2,45 м на схід від південно-західного кута чану 2, в розкопі IV, розташований **чан 4** (рис. 5). Дерев'яний зруб його пошкоджено, окремі дошки лежать майже горизонтально, він легко перекошений, внаслідок чого набрав підромбічної форми. Зруб лише на одну дошку опущений в ґрунт, тому, як і чан 2, був додатково укріплений як мінімум шістьма чотиригранно загостреними кілками-підпорками. Рівень денної поверхні тут відповідає рівневі усіх попередніх об'єктів розкопу II, що поєднує їх в один комплекс. Денна поверхня тут (долівка виробничого місця) легко фіксується по 6–12-сантиметровому вапнистому шарі, що залягав навколо чану та скупчення вапна (1×0,7 м, висотою до 0,4 м) біля південно-східної стінки зрубу. Саме у цю долівку і було опущено нижню дошку зрубу.

Розміри чану 4–1,6×1,6–1,7 м (рис. 5). Кожна стінка його складається з трьох

частина і $\frac{1}{2}$ однієї дошки стінки. Стінку tworили 11 дощок товщиною 1 см, стягнуті “обручем” шириною 2–3 см (розколене навпіл гілля). Дно – з трьох пиляних і добре підігнаних дощок товщиною 1,5 см. Дно і стінки діжки, як і простір навколо неї, вкриті шаром вапна (білуватого кольору).

Речові знахідки із об’єктів походять із їх заповнення та з культурних напластуваль XV–XVII ст. поруч. Вони суттєво доповнюють загальну характеристику комплексу та допомагають детальніше розглянути хронологію функціонування окремих його складових частин.

Найчисленніша категорія знахідок – це керамічний посуд. Найраніші його зразки походять з вимостки черіней випалювального горна. Фактура тіста (в окремих зразках присутня домішка крупнозернистого кварцу), цеглистий колір черепка (характерний для львівської кераміки XIV ст.), товщина стінок (понад 1 см) та форма вінець (псевдоманжет із загнутим до середини краєм) дозволяють датувати ці знахідки не пізніше XV ст. [Terski, 1994, s. 197–202].

З чанів 2 і 3 та з прилеглої до них ділянки походить тонкостінний чорнолощений посуд, який за характерними особливостями обробки поверхні та однорідним білим тістом можна виділити в окрему групу (рис. 6; 8). Це переважно горщики струнких пропорцій, прикрашені численними горизонтальними рифленими лініями, іноді штамповим орнаментом (рис. 6, 2), вінець однотипні, денце зрізане ниткою. Знахідка горщикоподібної кахлі, яка побутувала до XVI ст. включно, визначає верхню хронологічну межу описаного керамічного комплексу. У чані 3 знайдено дерев’яну палицю, можливо, жезл, з різьбленим руків’ям (рис. 10, 1), а також покрішку дерев’яної скриньки та залізний костиль.

Цілком відмінний за технологією виготовлення та формою виробів керамічний комплекс зібрано у заповненні чану 1 та діжки 1. Він включав в себе, окрім горщиків, чималу кількість різноманітних мисок, горнят, сковорідок, а також кахлів. Переважна більшість цих виробів повністю або частково покрита поливою (рис. 13).

Аналогії цим керамічним виробам відомі на інших синхронних пам’ятках [див. напр.: Здановіч, Кравцевіч, Трусау, 1994, рис. 46, 55]. Так, зокрема, маленькі вази, покриті зсередини коричневою поливою (рис. 13, 1, 2), за формою нагадують посуд з Орші, Білорусь [Левко, 1992, рис. у додатку].

У діжці 1 окрім побутових виробів знайдено невеликий монетний скарб, що включав в себе, очевидно, фальшиві екземпляри грошів коронних Сигізмунда III Вази. Всі вони виготовлені методом карбування з міді та покриті тонким шаром срібла. Рік карбу невідомий, можливо, 1607 (рис. 14).

У чанах 1 і 3 та діжці 1 знайдено також скляний посуд: кухлі, горнятка, склянки. Близький за формою посуд цього часу відомий з випадкових знахідок у Львові [Buczowski, Skorczewski, 1938, s. 30; Рожанківський, 1959, рис. 6, ж].

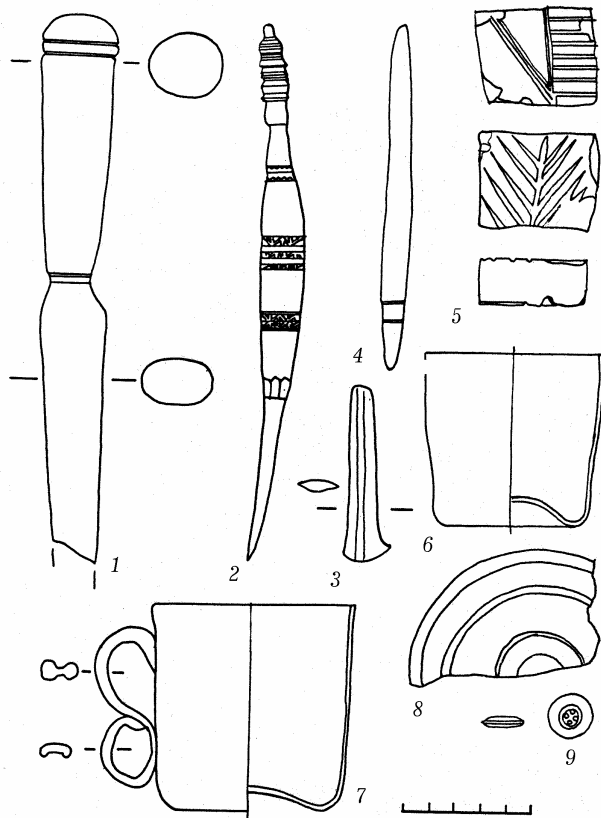

Рис. 10. Вироби з дерева (1–3), каменю (4), кістки (5), скла (6, 8, 9) та фаянсу (7)

Fig. 10. Artifacts made of wood (1–3), stone (4), bone (5), glass (6, 8, 9) and faience (7)

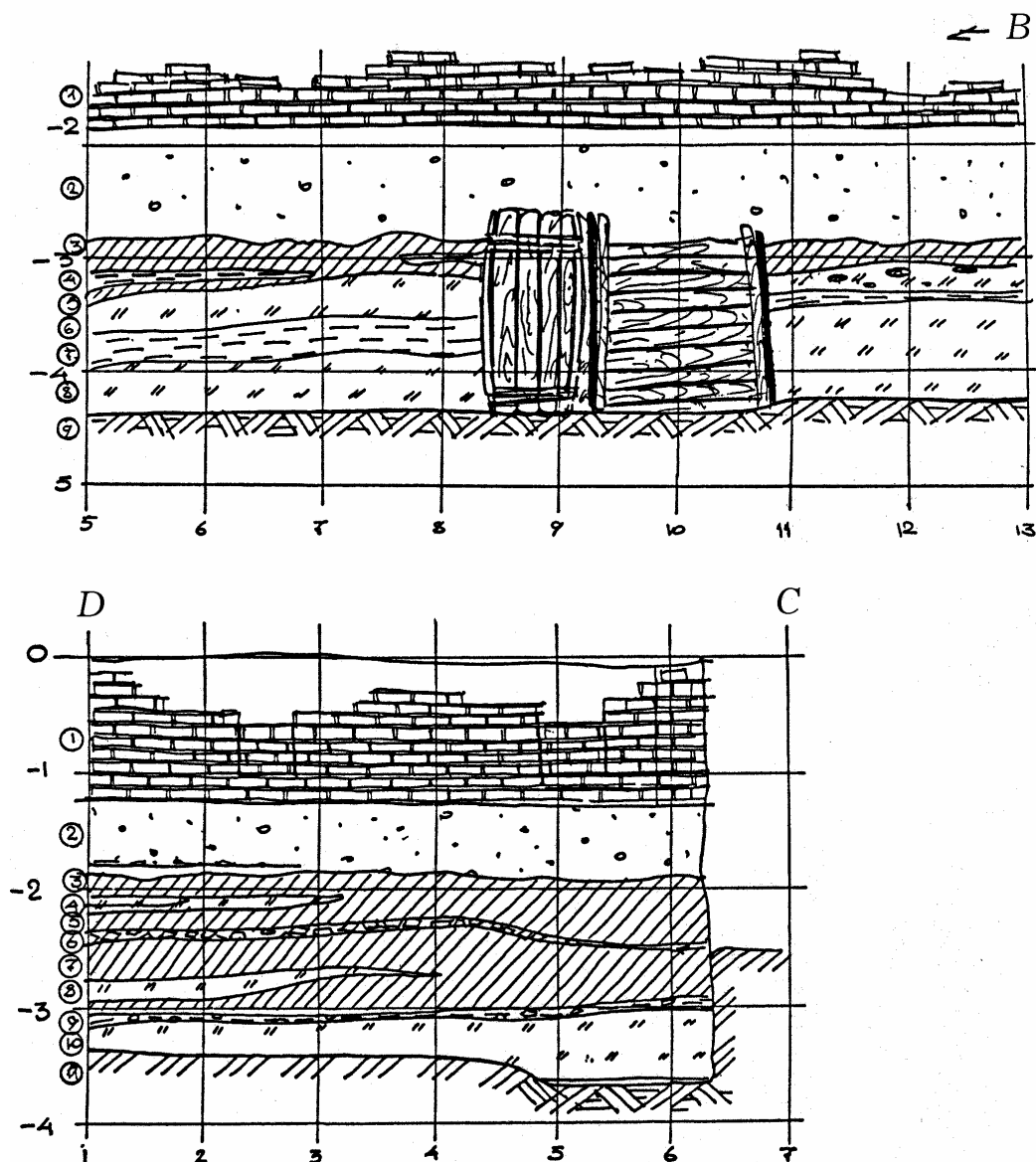

Рис. 11. Стратиграфія східної та північної стінок розкопу у проміжках A-B та D-C.

Умовні позначення аналогічні з поданими на рис. 3

Fig. 11. Stratigraphy of eastern and northern walls of excavated area on area A-B and D-C.

Conventional marks analogical with fig. 3

Серед знахідок у діжці 1 – “оболоні” – кругле віконне скло (рис. 10, 8). Там же зібрано рештки дерев’яного посуду: горнятка, талі (рис. 14). Звертає на себе увагу присутність значної кількості войлоку у заповненні діжки 1 на різних рівнях. Втульчасте долото та фрагмент парадного стремена зібрано поряд чану 2, а пряжку до рем’я – у заповненні чану 3 (рис. 9, 3).

Слід відмітити хронологічну різницю в датуванні комплексів побутових речей з різних об’єктів, що можна пояснити неодноразовим припиненням їх функціонування. Унікальним є кінець леза іграшкової дерев’яної шпаги, знайдений у заповненні чану №3 (рис. 15, 6). Аналогічні, але раніші за часом, зразки іграшкової зброї X–XIII ст., відомі з різних міст Русі [Hensel, 1987, s. 237; Средневековая..., 1985, с. 71, рис. 28; Свешніков, 1987, с. 20].

Дотепер було відомо лише макети мечів романського та готичного зразків. Це ж – перший варіант іграшкової зброї доби ренесансу наших земель, коли меч поступається шпазі [Мельник, 1993, с. 105].

Хронологія виробничого комплексу визначається за допомогою стратиграфічних спостережень, датуючих можливостей речового матеріалу та на підставі дендро-хронологічного аналізу.

Згідно цих даних, виробничі споруди розкопу 2 можемо розділити на дві групи. До першої групи умовно відносимо горн для випалювання вапна, скриньку з вапном та чани 2 і 3. Найраніший комплекс кераміки, виключно XV ст., походить із вимостки нижнього чернія печі. Накривка ящика для вапна стратиграфічно співпадає з долівкою виробничої споруди, у якій розташовувався горн.

Характер керамічного матеріалу із заповнення чанів 2 і 3 повністю співпадає, чого не можна сказати про кераміку із череня горну. Вона типологічно співпадає лише з керамікою нижнього горизонту заповнення чану 3. Очевидно, чани 2 та 3 існували ще якийсь час після того, як майстерню для випалювання вапна було засипано землею.

До другої групи споруд, очевидно, закладених на останньому етапі функціонування виробничого комплексу, належать діжка 1 та чан 1. Їх нижні частини доходять до мергелевого шару, проте заповнення цих об'єктів містить хронологічно й типологічно різко відмінний речовий матеріал у порівнянні з чанами 2 і 3.

Поліхромні кахлі, що мають аналогії серед матеріалу з міст Білорусі, гутне скло, фаянсовий гудзик, полив'яний посуд і, нарешті, монет-

ний скарб початку XVII ст. виразно вказують на час припинення функціонування даних об'єктів. Час їх спорудження дозволяє приблизно встановити дендрохронологічний аналіз – середина XVI ст.

Щодо чану 4 та діжки 2 то вони, очевидно, синхронні. Кераміка із заповнення чану 4 (рис. 12) дозволяє датувати час припинення його функціонування загально на XVI ст.

В культурному шарі XV–XVI ст. поза об'єктами зібрана велика кількість різноманітних виробів із кераміки, каменю, заліза, кольорових металів, скла та дерева. Це знаряддя праці, озброєння, спорядження вершника і коня, побутові речі. Особливо багатим на знахідки виявився спресований пласт товщиною 0,1–0,3 м у секторі IV. Він містив переважно предмети XV ст. Там було, зокрема, знайдено перехрестя шаблі, декілька екземплярів ножиць та ножів, дрімба (рис. 9).

З культурного шару під вапняковим майданчиком (розкопи IV і VI), походять залізні рибальська острога та ключ (рис. 9, 1, 4).

У смітниковому шарі кінця XV – початку XVI ст. знайдено окремі речі. Так, цікавим є зразок ключа до скрині. Зігнутий у напівтрубку язичок свідчить про те, що позбавлена запобіжних пазів система відкривання скрині була не дуже складною. Водночас, масивний диск повороту ключа вказує на те, що замок був доволі тугим (рис. 15, 5).

Пристрій для плетення сітей (кочедик), знайдений у цьому ж шарі, дійшов до нас у фрагментарному вигляді (рис. 15, 9). Збереглася його нижня частина з трикутним пазом для намотування мотузки. Кочедик виготовлено з дерев'яної рейки. Оскільки виготовлення нового пристрою потребувало кількох хвилин роботи, майстер не обтяжив себе більш детальним обстругуванням інструменту.

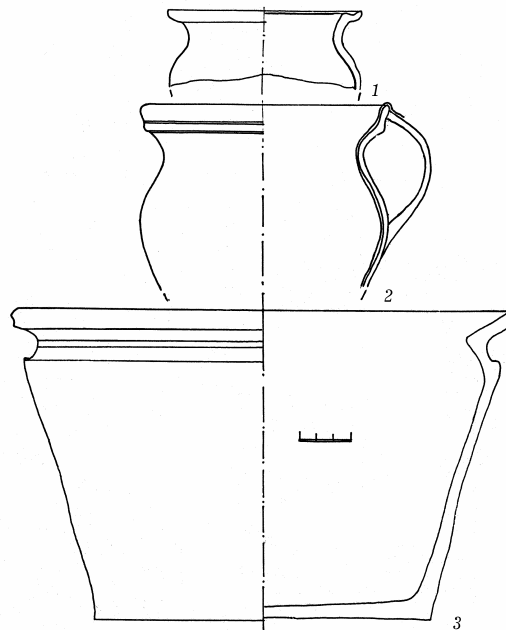

Рис. 12. Чорнолощений та полив'яний посуд з чану 4

Fig. 12. Black and glazed ware from pot 4

Доволі рідкісною знахідкою є сплетений з м'якої кори дуба личак (рис. 15, 8). Розкопки ранньосередньовічних міст Східної Європи свідчать про те, що у міському середовищі вже у XII–XIII ст. личаки не вживалися [Hensel, 1987, s. 294]. Очевидно, цей екземпляр рубежу XV–XVI ст. належав селянинові.

Частина дужки рицарської остроги має колінчастий перегин (рис. 15, 7). Скоба круглої форми з двома отворами, за аналогіями, датується XV ст. [Кирпичников, 1976, табл. XXI, 5].

Гребінь – з м'якої породи дерева (рис. 15, 3). Зроблено його за класичним зразком прямокутного двостороннього гребеня: один бік з більш густим посадженням зубців, а другий, т. зв. “вошодавка” – з більш рідкими та міцнішими зубцями, призначеними в основному не стільки для попереднього розчісування, як для механічного лікування педикульозу.

Рурка з твердої порожнистої породи дерева (рис. 15, 2). Оскільки від неї зберігся лише фрагмент, можна уявити собі, що це могла бути сопілка або подібний за формою предмет невідомого призначення.

Кишеньковий ніж (рис. 15, 4). Подібний тип ножів із заклепками та латунними накладками під ту частину колодочки, яка безпосередньо примикає до леза, є характерним для XV – першої половини XVI ст.

Зібрані предмети є типовими для культурних напластунків XIV–XV ст. у пізньосередньовічних містах. Так, наприклад, подібні до львівської дримби знаємо з дитинців Перемиля на Волині (Фонди ВКМ, розкопки Сигізмунда Леського, 1940 р.) та з Мстиславля, Білорусь [Алексеев, 1995, с. 165, рис. 5,3]. Особли-

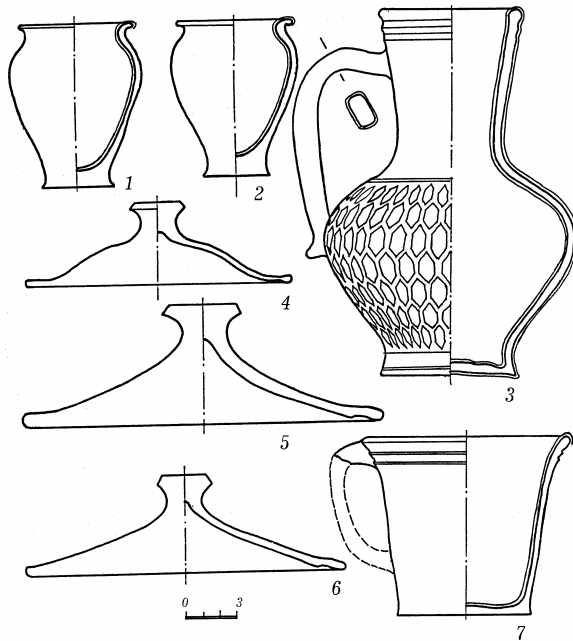

Рис. 13. Чорнолощений та полив'яний посуд з діжки 1
Fig. 13. Black and glazed ware from barrel 1

во частими знахідки дримб (варганів) є на міських та сільських поселеннях XV–XVII ст. у Молдові [Бирня, 1969, с. 191]. Вони відомі з IX–X ст. [Колчин, 1959] і широко використовуються тут дотепер.

На окремих залізних предметах помічені інкрустовані клейма (рис. 9, 2). З писемних джерел відомо, що за доби середньовіччя багато металевих виробів привозилось до Львова з Німеччини [Кісь, 1968, с. 124].

Характерною особливістю культурного шару в розкопі “Перун” є наявність значної кількості як напівфабрикатів, так і цілих виробів зі шкіри, які були в ужитку. Готичне взуття, що походить з шару XV–XVI ст. (рис. 16, 1), характеризується гострим передком та звуженням підшви в місці переходу від п'ятки до стопи. Верхня його частина викроєна з одного шматка шкіри. Виняток становить лише доштукування до викрійки у випадку, коли форма шкіряного напівфабрикату не дозволяє вирізати цільний виріб. Всі деталі з'єднано тачним швом. На відміну від романського взуття XII–XIII ст., взуття XIV–XVI ст. не має внутрішньої підкладки із замші [Свешніков, Брайчевська, 1990, с. 123].

Готичне взуття має оригінальні шкіряні зав'язки. Один кінець пришивався до внутрішнього боку черевика, пропускався через отвір і закріплювався вузликом, кожний отвір мав свою зав'язку (рис. 16, 2).

Приблизно від середини – другої половини XVI ст. крій взуття змінюється. Замість гостроного, із загнутою передньою частиною, черевика в моду входить взуття з притупленим носом, з більш широкою підшвою. Конструкція зав'язок, очевидно, залишається без змін (рис. 16, 4).

Цікавою знахідкою є клапан шкіряної сумки-гаманця (рис. 16, 3). Він прямокутної форми з заокругленою нижньою частиною. Клапан має по всій поверхні орнамент у вигляді тиснених подвійних паралельних ліній, що радіально розходяться від центру верхньої лінії клапана. Прошиття по всьому контуру свідчить про те, що клапан не становив одного цілого з гаманцем, а пришивався до нього. Окрім того, всередині гаманця мав підкладку з тканини.

Загалом, продукція львівських шевців має аналогії в інших містах України та Польщі [Курбатов, 1996].

Підсумовуючи огляд результатів розкопок, зауважимо, що ситуаційне розташування об'єктів, досліджених в пласті другої половини XV – початку XVI ст., (глибина 3,6–4 м від сучасної поверхні), дозволяють припустити існування поряд Старого Ринку Львова спеціалізованого чинбарського осередку.

Збагачений вапняк, як відомо – основа виробництва вапна, що використовувалось, як на досліджуваній час, в кам'яному будівництві, залізобетоні (флюс) та виробництві скла, кіровиробництві (вапнування шкіри), як антисептик (дерева, худоба) тощо [Энциклопедический..., 1894, с. 833].

Але у всіх цих галузях використовується лише гашене вапно. Гашення ж відбувається або в ямах, або в купах, на денній поверхні [Энциклопедический..., 1894, с. 831–833].

Можливо, своєрідна вапнякова площадка, досліджена в 5 м південніше виробничого місця I (розкопи I, VII, VIII), і була місцем гашення вапна. Це вапняковий майданчик овальної форми площею близько 50 м², товщиною 0,2 м (в центрі) – 0,1 м (периферія), що потоншується до 1–2 см по краях (рис. 2). Лежить площадка на похованому горизонті темно-сірого кольору (XIV ст.) і лише в її центрі є вихід материкового кам'янистого мергелю, що не піддається копанню. Решта площадки відносно добре прокопувалась (вапняковий пласт?, сліди гашення вапна?, рештки добування мергелю, що розпилились під дією вологі?).

Уже гашене вапно виявлено нами в 0,5 м на схід від виробничого місця 1. Воно доверху наповнювало вкопаний у землю дерев'яний ящик розміром 0,7×0,38 м, стінки якого становили дошки висотою 0,22 м і товщиною 3–4 см (рис. 4). Накритий він був дерев'яною накривкою – дошкою товщиною 0,5 см.

Найбільше вапна потребувало, як відомо, саме шкірвиробництво [Wielowiejski, 1976, s. 96]. Подальше розглядувані артефакти (об'єкти, інгредієнти, шкіра, ба, навіть, вибір ділянки для виробничих потреб) свідчать про виробництво шкіри в досліджуваному місці. На схід від виробничого місця і розташовувались 4 дерев'яно-земляні чани для мокрого обробітку шкіри та дві діжки (можливо, для приготування і зберігання розчинів).

Отже, відкриття у розкопі "Перун" в центрі Львова ряду специфічних об'єктів, синхронізація їх в одному шарі, визначення функціональної належності об'єктів дозволяє розглядати їх як складові єдиного чинбарського спеціалізованого комплексу XV–XVI ст.

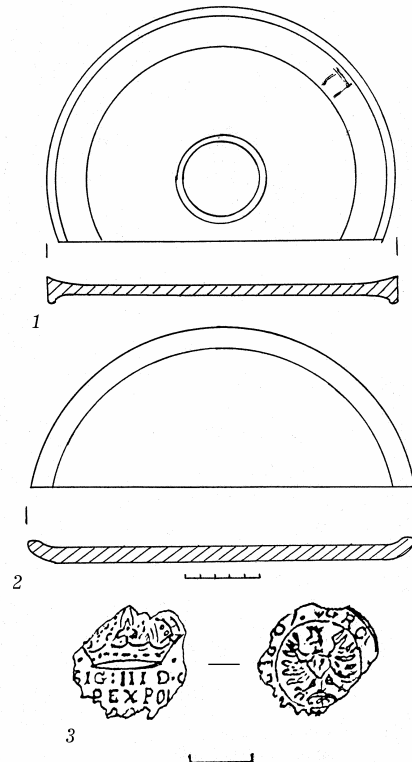

Рис. 14. Дерев'яні шліфовані таці та монета з діжки 1

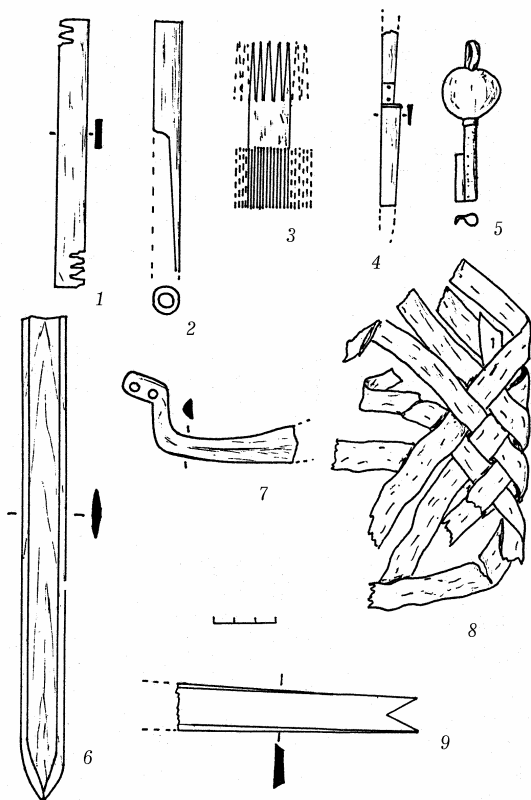
Fig. 14. Wooden polished tray and coin from barrel 1

Добутий поруч комплексу вапняк (виходи мергелевого вапняку є і в розкопі “Перун”) через великий вміст у ньому глинистих консистенцій та великий відсоток CaCO_3 потрібно було попередньо випалити. Таке збагачення вапняку проводилося, на нашу думку, на виробничому

місці 1. Випал відбувався у двох-ярусному горні, що складався з двох частин: опалювальної камери, де горіло деревне вугілля, та випалювальної камери, куди завантажувався попередньо подрібнений вапняк. Через керамічне сопло в нижню камеру подавалось повітря.

Випалений вапняк необхідно було згасити. Можливо, гашення (подрібнення?) відбувалось на вапняковому майданчику поблизу виробничого місця 1, в центрі розкопу “Перун”. Площа майданчика близько 50 м^2 . Тут збагачений вапняк могли складати на купу і обливати водою (гасити, наземний спосіб гашення). Гашене вапно виявлене в дерев’яному ящику біля горна. Воно йшло на виготовлення вапнякового розчину (“зольника”), необхідного при першій основній операції мокрої обробки шкіри – вапнуванні (“золінні”) у чані: шкіра розрихлялась, волос, шерсть в абсолютній більшості – випадали, шкіра готувалась для фізичного обробки – міздрування [Енциклопедический..., 1895, с. 567; Энциклопедия..., 1912, с. 690–720]. Вапнякового розчину необхідно було багато:

Рис. 15. Вироби з дерева, заліза та фрагмент личака
Fig. 15. Artifacts made of wood, iron and fragment of bast shoe

один заклад шкіри в чані пропускався в середньому через 12 “дубів” зольників [Горинь, 1986, с. 32]. При вийманні з чану важких мокрих шкір розчин частково виливався на долівку навколо чану, внаслідок чого вона тут вапнякового кольору.

Вапнування використовується лише при вичинці шкір великої рогатої худоби, коня, свині, тобто коли необхідно видалити шерсть і недопустиме, коли йдеться про обробіток шкір хутрових тварин. Тобто, виробничий комплекс розкопу “Перун” слід насамперед пов’язати з чинбарством (“гарбарі”, “дубники”), а не кушнірством.

Підтвердженням саме чинбарського характеру комплексу є і присутність значної кількості гною в чанах: шкіри перекладувались гноєм, в ньому вони пріли і розрихлялись [Тупац, 1975, s. 45].

Найважливіша технологічна операція вичинки шкіри наступного етапу – дублення. Враховуючи, що для дублення 100 кг сирової шкіри (“голья”) необхідно близько 450 кг дубової кори чи 380 вербової [Шрамко, 1984, с. 147], цей етап потребує значних зусиль і часу. Дубову кору (шари, прошарки) в розкопі “Перун” знаходили в шарах з XIV по XVIII ст.: в культурному шарі поблизу чанів, в діжках тощо. Розчин дубової кори готувався або в чанах (закладена шкіра пересипалась меленою корою і заливалась теплою водою), або у діжках поблизу чана: через отвір у нижній частині діжки настояний розчин набирали у відро і заливали у чан, що поруч.

Велика кількість кісток домашніх тварин, в першу чергу великих кісток кінцівок і черепів, виявлена в розкопі на- і поруч чинбарського комплексу, пояснюється, очевидно, використанням при обробі шкіри (віксування, воювання – для водонепроникності) кісткового мозку, сала, жиру, лою, розкладених печінки, легень тощо [Энциклопедический..., 1895, с. 569; Горинь, 1986, с. 32–34]. Окремі кістки ребер чи кінцівок невеликих тварин (епіфізна частина, залощена поверхня, загострене вістря чи робочий край) можна ідентифікувати як кістяні лощила чи проколки, широко відомі в попередні часи (кістка не розмочаюється, не кородує, не пошкоджує шкіри) [Петерс, 1986, с. 56].

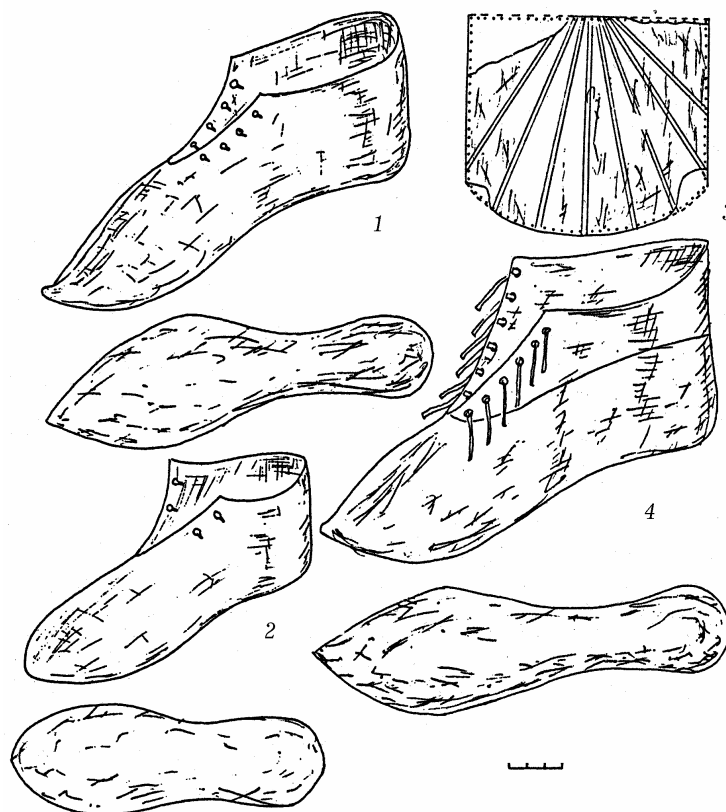

Рис. 16. Зразки шкіряної продукції XV–XVI ст. з культурного шару: 1 – жіночий черевик готичного зразка; 2 – дитячий черевик ренесансного зразка; 3 – клапан шкіряної сумки; 4 – готичний черевик із зав'язками

Fig. 16. Examples of leather products from XV–XVI centuries from cultural layer. 1 – gothic woman's shoe; 2 – Renaissance child's shoe; 3 – valve of leather bag; 4 – gothic shoe with strings

Фрагменти вичиненої шкіри (сотні клаптів як у чанах, так і поруч них) чи вироби з неї (взуття, підметки, ремені тощо) зустрічаються повсюдно у шарах XV–XVIII ст. Шкіра буде піддана хімічному аналізу і разом з аналізом інгредієнтів з печі та чанів і підрахунками смності чанів та тривалості окремих операцій можна буде провести детальний палеоекономічний аналіз чинбарського комплексу, встановити відносно повний технологічний ланцюжок вичинки шкіри львівськими чинбарями в період розвиненого середньовіччя.

Кожний етап вичинки шкіри закінчувався її промиванням у воді. Для цього потрібна протічна вода [Горинь, 1986, с. 32]. Таким резервуаром була, безперечно, р. Полтва, русло якої знаходилось в

100–150 м від комплексу і в заплаві якої (“Лузі”) знаходились чинбарні, окремі струмки, що текли з Високого замку і впадали в Полтву поблизу, а також, можливо, спеціально викопаний рів (“Row”). Щодо останнього, то в документі від 6 квітня 1448 р. “Підтвердження польського короля Казіміра IV грамоти галицького князя Льва Даниловича, виданої на володіння дворищами, земельними ділянками та людьми з їх повинностями Миколаївській церкві у Львові” (що знаходиться в 100 м від розкопу і була, до речі, церквою цеху шевців і кушнірів) читаємо: “...Поміж вищеназваною рікою Полтвою і горбом, що зветься Холмець... [в підніжжі його і велись розкопки], або, інакше, в Лузі, зараз доручаємо зробити рів, по іншому Row” [Історія..., 1986, с. 25].

Цей рів міг бути викопаним в долині струмка, виявленій в південній частині розкопу “Перун” (розкопи V, VI, I), де з глибини 4 м активно поступали ґрунтові води, ґрунт перетворився в bagno і подальші розкопки у цьому місці були сильно утруднені, а в східному секторі розкопу – і неможливі. Саме тут, на глибині 3,7 м, виявлено збережену ділянку водопроводу з керамічних труб XIV ст., яка повинна була проходити паралельно руслу рову. Очевидно, вже в цей час природна улоговина засипалася землею. Далі цей рів перетинав вул. Замарстинівську (кінотеатр ім. Богдана Хмельницького) і за 80 м західніше був виявлений у 1992 р. в розкопі “Золотий лев” навпроти готелю “Львів” (берег Полтви) [див.: Історія..., 1986, с. 25]. Ще донедавна ділянка Жовківської вулиці (тепер Б. Хмельницького) поміж площами Старий Ринок та Краківською (тепер Возз’єднання) називалася “На мості” [Крип’якевич, 1991, с. 15].

Об’єкт 1, засипаний, судячи з матеріалу із заповнення, на початку XVII ст., постачав воду після остаточного зневоднення струмка, що стікав, мабуть, від джерел на сучасній вул. М. Кривоноса.

Слід також згадати, що об’єкти скринькоподібного типу, заповнені фекаліями, досить часто трапляються під час розкопок в центральній частині середньовічних міст Заходу України, їх відкривали в Острозі та Лучеську [Терський, Семенюк, 1997, с. 6–7]. Подібні об’єкти, відкриті у Броцлаві, подаються як скрині-клоаки [Busko, Płeksalski, 1993, s. 155].

Про заняття людей з “дворів”, приписаних до храму св. Миколи, вказує та ж грамота 1448 р.: “*І в цих дворах [храму] святого Миколи буде вільно всім всякого роду ремісникам і кожному зокрема займатись своїм ремеслом, саме кравцям, кушнірам, шевцям, ковалям, різникам, і людям всіх видів ремесел...*” (підкреслення наші). Ще більше конкретизує заняття ремісників цього району Львова (Краківське передмістя) “Хроніка Львова” Данила Зубрицького 1445 р.: серед оборонних веж Львова, які зобов’язаний будувати і охороняти ремісничий цех, що розміщувався поблизу, Краківська брама належала до кушнірів, вежа хутровиків та сідлярів – Біля церкви Св. Марії (Марії Сніжної, 50 м від розкопу), на розі домініканів (150 м від розкопу) – римарська, Бернардинська (250 м від розкопу) – шевська [Історія..., 1986, с. 23]. Тобто, чинбарський комплекс був в оточенні церков і веж, закріплених за цехами кушнірськими, дубильників, римарів, хутровиків, сідлярів, шевців – ремісників, пов’язаних із шкірвиробництвом. А вже більш віддалена Галицька брама була пов’язана із столярами, слюсарями, ковалями, бондарями, крамарями, кравцями тощо [Історія..., 1986, с. 23]. Тобто, топографія комплексу в межах середньовічного Львова, об’єкти, засоби, рухомі артефакти з розкопу “Перун”, історичні відомості та етнографічні паралелі дають підстави стверджувати про функціонування тут у XV – на початку XVI ст. (вірогідніше – з XIV по XVIII ст.) великого чинбарського спеціалізованого комплексу, який міцно пов’язується з аналогічними об’єктами і шарами з розкопів “Золотий лев” (80 м від розкопу “Перун”, дерев’яні чани, ємкості з корою дуба, тисячі фрагментів шкіри і виробів з неї) [Івановський, 1993, с. 74–75] та Арсенальний (500 м від “Перуна”, чан діжки, шкіра) [Багрій, 1982, с. 34] в єдиний шкірвиробничий центр середньовічного Львова – попередника сьогодинішнього велетенського Львівського шкіроб’єднання “Світанок” (до речі, в одному районі міста з “Перуном”).

Значне місце чинбарство займало в економіці ще княжого Львова. Про них згадується у найстаріших міських книгах другої половини XIV ст. [Кісь, 1968, с. 125].

Чинбарство, яке спочатку розвивалося в складі суміжних ремесел – кушнірства та шевства, відігравало помітну роль в економіці середньовічного міста. Про це свідчить як кількість ремісників цієї професії у містах, так і топографія їх розселення.

Шевці та чинбарі, наприклад, займали один з центральних кварталів середмістя поруч Ринку у Луцьку XV–XVII ст. [Терський, 1997, с. 122–123].

У 1462 р. від львівського цеху кушнірів відокремилися чинбарі та організували окремий цех [Кісь, 1968, с. 52]. У другій половині XVI ст. спостерігається бурхливе зростання чинбарського ремесла у Львові [Капраль, 1994]. Чинбарі розподілялися на звичайних, червоношкірників та кордибанників [Кісь, 1968, с. 125]. Проте, у першій половині XVII ст. відбулося значне зменшення кількості майстрів цеху чинбарів (з 20 у 1572–1604 рр. до 8 у 1612 р.) [Кісь, 1968, с. 59]. Це, в свою чергу, означало значне скорочення виробництва. У цей же період виникає спеціалізований вапнярський промисел у с. Головську, до складу якого входило чотири печі [Кісь, 1968, с. 168]. З цими обставинами можна пов'язувати ліквідацію вищеописаного чинбарського осередку у районі Старого Ринку Львова.

ЛІТЕРАТУРА

Алексеев Л. В.

- 1995 Древний Мстиславль в свете археологии // Гістарычна-археалагічны зборнік. – Вып. 6. – Минск. – С. 118–182.

Багрій Р. С.

- 1982 Археологічні дослідження ранньосередньовічного Львова // Київська Русь: культура, традиції – Київ: Наукова думка. – С. 28–35.
1990 Львов // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (реннеславянский и древнерусский периоды). – Киев: Наукова думка. – С. 116–119.

Бырня П. П.

- 1969 Сельские поселения Молдавии XV–XVII вв. – Кишинев. – 221 с.

Войнаровський В. М.

- 1997 Стаціонарні залишки виробництва шкіри // Проблемы истории и археологии Украины. – Харьков. – С. 72–73.

Горинь Г. Й.

- 1986 Шкіряні промисли західних областей України (друга половина XIX – поч. XX ст.). – Київ. – 96 с.

Здановіч Н. Л., Кравцевіч В., Трусау О. М.

- 1994 Матеріальна культура Міра і Мірського замка. – Менск: Навука і тэхніка. – 152 с.

Івановський В. І.

- 1993 Археологічні дослідження Львова у 1992 році // *Studia archaeologica*, 1. – Львів. – С. 74–75.

Історія Львова.

- 1984 Київ: Наукова думка. – 415 с.

Історія Львова у документах і матеріалах

- 1986 Київ: Наукова думка. – 423 с.

Капраль М.

- 1994 Станово-професійна структура населення Львова у другій чверті XVI ст. (за матеріалами міських рахункових книг) // Україна в минулому. – Вип. VI. – Київ-Львів. – С. 7–34.

Кирпичников А. Н.

- 1976 Военное дело на Руси в XIII–XV вв. – Ленинград: Наука. – 104 с.

Кісь Я. П.

- 1968 Промисловість Львова у період феодалізму XIII–XVIII ст. – Львів: Вид-во ЛДУ. – 223 с.

Крип'якевич І. П.

- 1991 Історичні проходи по Львову. – Львів: Каменярь. – 168 с.

Курбатов А. В.

- 1996 Коллекция кожаных предметов из Чернигова // Археология. – № 2. – С. 148–151.

Левко О. Н.

- 1992 Средневековое гончарство северо-восточной Белоруссии. – Минск: Навука і тэхніка. – 127 с.

Малевская М. В.

- 1979 Архитектурно-археологические исследования во Львове и Львовской области // АО 1978. – Москва. – С. 360–362.

Малева М. В., Иоаннисян О. М., Могитич И. Р., Бучко Р. В.

- 1978 Исследование памятников архитектуры во Львове и Львовской области // АО 1977. – Москва. – С. 352–353.

Мельник Б. В.

- 1993 Меч // Наукові записки Львівського історичного музею. – Вип. I. – Львів. – С. 27–41.

Пастернак Я.

- 1961 Археологія України. – Торонто. – 734 с.

Петерс Б. Г.

- 1986 Косторезное дело в античных государствах Северного Причерноморья. – Москва. – 190 с.

Рожанківський В. Ф.

- 1959 Українське художнє скло. – Київ. – 122 с.

Свешніков І. К.

- 1987 Звенигород. – Львів: Каменяр. – 42 с.

Свешніков І. К., Брайчевська О. А.

- 1990 Шкіряне взуття із Звенигорода Галицького // Археологія. – № 3. – С. 120–125.

Средневековая Ладога.

- 1985 Новые археологические открытия и исследования. – Ленинград: Наука. – 192 с.

Терський С. В.

- 1997 Старожитний Лучеськ у світлі археології // Беларусь в сістэме еўрапейскіх культурных сувязяў. Гістарычна-археалагічны зборнік. – Вип. 11. – Мінск. – С. 116–123.

Шрамко Б. А.

- 1984 Обработка кожи в Скифии // Проблемы археологии Поднепровья III – I тыс. до н. э. – Днепропетровск. – С. 145–148.

Энциклопедия промышленных знаний

- 1912 Обработка волокнистых веществ. – Т. 8. – Санкт-Петербург. – С. 690–720.

Энциклопедический словарь

- 1894 /Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона. – Т. XII. – Санкт-Петербург.

- 1895 /Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона. – Т. XVa. – Санкт-Петербург.

Buczkowski K., Skorczewski W.

- 1938 Dawne skła polskie. – Warszawa.

Busko C., Piekalski J.

- 1993 Średniowieczna i nowożytna parcela mieszczańska przy ul. Kacerska Górka 20 (zaulek Koci 31) // Silesia antiqua. – Т. 35. – S. 152–175.

Hensel W.

- 1987 Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna. Zarys kultury materialnej. – Wyd. IV, uzupełnione. – Warszawa. – 814 s.

Terski S.

- 1994 Zespoły ceramiczne Łucka okresu późnego średniowiecza // Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Materiały z konferencji. Rzeszów, 21–23. IX. 1993. – Rzeszów. – S. 197–209.

Turnau I.

- 1975 Garbarstwo na ziemiach Polskich w XVI–XVIII wieku. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk. – 133 s.

Wielowiejski J.

- 1976 Życie codzienne na ziemiach polskich w okresie wpływów rzymskich (I–V w.). – Warszawa. – 290 s.

Wisniewski Z.

- 1991 Średniowieczna technika budowy studni w świetle badań na nowym miejscu we Wrocławiu przy ulicy Bernardyńskiej // Silesia antiqua. – Т. 33–34. – S. 105–139.

Sbjatoslav TERSKYJ,
Victor VOJNAROVSKYJ,
Oleksandr OVCHINNIKOV

CURRYING SPECIALIZED COMPLEX OF THE XV–XVI CENT., LVIV,
PLACE OF EXCAVATION "PERUN" ON THE OLD MARKET SQUARE, 1997 YEAR

In the 1997 in the center of Lviv (medieval midtown), on the riverside of Poltava during the building of the trade complex “Perun”, a unique cell of tanning of skin of the XV–XVI cent. was explored. On an area of over 700 m² and depth of 3,5–4 m because of high humidity of soil tree, bark, hair, skin and wares from it, other organic materials were perfectly saved. The currying cell consisted from large (50 m²) plot for extinguishing of lime, twotier clay furnace for burning (enrichment) of limestone out (it’s chambers are filled with charcoal and marl, from one side there is a ceramic pipe-nozzle for festering of air), a wooden box with extinguished lime alongside, 4 wooden-earthen (2×1,6 m, 3–5 planks each) vats for liming of skin (on the bottom there is a layer of lime, hair, wool, in the filling there are shreds of skin), 2 wooden tubs with openings for weathering of solution and tanid sediment on the bottom(tanning of skin).

The features of objects, their stratographic and dendrochronological analysis, numeral mobile material (metal, glass, bone, monetary treasures), history documents and ethnographic parallels allow to speak confidently about the existence in late middle ages in this part of Lviv of a large specialized currying cell, reproduce the functional belonging of all objects, conduct the previous paleoeconomic analysis of the complex, confront it with other synchronous currying objects that were discovered on the riverside of Poltava in Lviv (“Gold lion” and “Arsenal” places of excavations).